

Szómagyarázatok (emmama, ezerjő, zweigelt)

Emmama, ennyanya és eppapa. A rendelkezésre álló adatok szerint néhány kislalföldi faluban így is hívták (elvétve talán hívják is) a nagymamát és a nagypapát. Az ÚMTsz. az *emmamá*-t 1930-as följegyzésként (*emama* a.) közli a felvidéki Martosról. A nyelvatlasz is csak Martosról közli. (Martos Komáromtól északra van: Csz. 12. kutatópont, 460. térképlap.) Magam mint archaizmust a rábaközi Mihályiból adathozhatom (NytudÉrt. 103. sz. *emmama* a.).

Az *ennyanya* a nyelvatlasz szerint a Győr-Sopron megyei Acsalagon és Szárföldön fordul(t) elő (l. a 4. és 7. kutatópontot a 460. sz. térképen). Az ÚMTsz.-ban nicsen rá adat. Ezt is tudom adathozni szülőfalumból (i. m. *ennyanya* a.).

Az *eppapa* adatoltsága megfelel az előzőkének. A nyelvatlasz az egyik adatot a már említett Acsalagról, a másikat pedig (az úgyszintén említett) Martosról közli (461. sz. térképlap). Mihályiban már nem él, idős adatközlőim szerint azonban a századforduló táján még használták szülőfalumban.

Mindhárom szó összetétel. De nem az *e* mutató névmás és a *mama* (*nyanya*, *papa*) együttese magánhangzóközi mássalhangzó-nyúlással (ahogy az ÚMTsz. címszavából erre következtethetünk). Hanem a *griffmadár*, *kajszibarack*, *kondorkeselyű*, *lucfenyő*, *micisapka*-típusú magyarázó összetétel, amelynek előtagja jövevényszó: a bajor-osztrák *Ahn*, *Ahnel* 'Großmutter, Großvater' (WILFRIED SEIBICKE, *Wie sagt man anderswo? Landschaftliche Unterschiede im deutschen Sprachgebrauch*. Duden Taschenbücher. Band 15. Mannheim, Wien, Zürich. 1983. 2., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. 77). A bajor-osztrák szó a német *Ahn* 'ös, előd' főnév nyelvjárási változata. Az *Ahn* eredete nem világos, talán gyermeknyelvi szó. Kezdetben ez a német szó is egyaránt jelentett 'nagymamá'-t és 'nagypapá'-t, akár csak nyelvjárási megfelelői (KLUGE: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*²². 1989. *Ahn* a.). A némely nyugati magyar nyelvjárásba átkerült bajor-osztrák szóhoz értelmesítő elemként járultak a magyar szavak (*mama*, *nyanya*, *papa*), s az összetételek visszaható hasonulással nyerték el alakjukat., vö. nyelvjárási *nammama*, *nappapa*, *örennyanya*, *öreppapa* (a nyelvatlasz idézett térképlapjain). Hasonló jelentésű, rokonsági fokot jelölő bajor-osztrák szó átvételére l. a felsőöri és mihályi, 'nagymama' jelentésű *ómama* szót (IMRE SAMU, *Felsőöri tájszótár* 131 és NytudÉrt. 103. sz. 58; az eredetmagyarázatot l. MNyj. 1979: 44).

Ezerjő. A móri borvidék legjellemzőbb szőlőfajtája az Ezerjő: a szőlőterület 90%-án termesztik (KATONA J. – DÖMÖTÖR J., *Magyar borok – borvidékek*. Bp., 1963. 68). RAPAICS nyugati eredetűnek tartja (*Magyar Gyümölcs*. Bp., 1940. 233). Egyes ampelográfusok szerint Németországból került hozzánk (KATONA-DÖMÖTÖR i. h.), s móri kapucinusok hozták be (NÉMETH MÁRTON, *Ampelográfiai album*. Termesztett borszőlőfajták. Bp., 1967. 1: 85). NAGY LÁSZLÓ szerint „Ezt a

vélekedést nem fogadhatjuk el, mivel az Ezerjót már a kapucinusok móri megjelenése előtt ismerték és termesztették hazánkban” (Borászati Füzetek 1995/1: 6). NÉMETH MÁRTON magyar fajtának tartja, s úgy véli, hogy „A múlt század második felében a Felső-Duna mentéről terjedt el”. Az Ezerjó a természetes rendszer szerint convar. pontica, subconvar. balcanica, prov. mesocarpa, subprov. tacica (i. h.).

Az *Ezerjó* szőlőnév eredetéről eddig egyedül a TESz. nyilvánított véleményét, az első adatot 1869-ből idézve rá: „Magyar fejlemény: jelentéstapadással vált ki az *ezerjó-szőlő* jelzős szerkezetből. A szőlőnemesítők szakmai szókincséből terjedhetett el. Keletkezésében szerepe lehetett a korábbi ezerjó 'ezerjófü' növénynévnek is”.

Forrásaim alapján a szótörténeti adatok a következők: 1844: *Ezer jó szőlő fehér* (LEGRÁDY LÁSZLÓ, Lajstroma és rövid leírása azon honi 's külföldi szőlőfajoknak, melyek a' m. gazd. egyesület országos Szőlőiskolájában Budán folyó 1844ik évi tavasszal ... eladatni fognak. Pesten, 1844. 43), *ezer jó* (Magyar Gazda 1844: 548), 1869: *Ezerjó* (Borászati Füzetek 722), *ezer-jó* (TESz. *ezerjó* a.). 1875: *Ezerjó-korafehér* (KELETI KÁROLY, Magyarország szőlőszeti statistikája. 1860'1873. Bp., 1875. 70), 1883: *Ezerjó fehér* (MOLNÁR ISTVÁN, A szőlőművelés és borászat kézikönyve. Bp., 1883. 90).

Az *Ezerjó*-nak több szinonímája is ismeretes: *Budai fehér*, *Fehér budai*, *Korponai*, *Szátoki*, *Romándi*, *Stálóci* stb. Közülük a *Budai* elő-, illetőleg utótagúak, valamint a *Szátoki* és a *Korponai*. Ezek a nevek arra utalnak, hogy a szőlő magyarországi terjedési góca Buda és a tőle északra fekvő terület lehetett. Ugyanis Szátok Nógrád megyei, Rétságától keletre, északkeletre fekvő helység, Korpona pedig Selmechányától délkeletre fekvő város, illetőleg az Ipoly jobb oldali mellékfolyója Szlovákiában. E nevek nagy valószínűséggel azt fejezik ki tehát, hogy az *Ezerjó* szőlőfajta terjedésében ezek a helységek szerepet játszottak – ahogy a Veszprém megyei Románd a szőlőfajnak Győr vidékére kerülésében (a *Romándi* elnevezést a Győr melletti Nyúl vidékéről közlik forrásaink).

A szótörténeti adatok igazolják a TESz. ama véleményét, hogy az *Ezerjó* az *ezerjó-szőlő* szerkezetre mint előzményre megy vissza. Nem helytálló azonban a TESz. azon vélekedése, hogy a név a szőlőnemesítők szakmai szókincséből terjedhetett el. Ugyanis „Hazánkban a céltudatos keresztezéses nemesítés az 1880-as években Mathiasz J. világhírű szőlőnemesítőnk munkásságával kezdődött” (KAISER GÉZA, A korszerű szőlőtermesztés alapjai. Bp., 1975. 101). A történeti adatok szerint az *Ezerjó* nem tudatos nemesítéssel előállított vagy szelektált szőlőfajta (CSEPREGI PÁL–ZILAI JÁNOS, Szőlőfajtáink. Bp., 1969. 254–256), tehát nevét sem kaphatta szőlőnemesítőktől. Kérdés, hogyan született akkor ez a név. A névadás alapja az volt, hogy az *Ezerjó* bizonyos jó tulajdonságaival kitűnt a névadó (közösség) által termesztett többi szőlőfajta közül. A névadásban az *ezerjófü*-nek (ha nem tükörfordításról van szó) bizonyára volt szerepe. Hogy kifejező voltánál fogva mennyire alkalmas volt szőlőnévnek az *ezerjó*, azt igazolja LETENYÉY leírása: nála az *Ezerjó-szőlő* az idegen, s magyar fül számára éppen ezért érthetetlen, akkoriban különösen nagy becsben tartott Chasselas musqué Passatutti nevének magyarítására szolgált (1859: 60). Onomasziológiai megfelelőkként említem az efféle korabeli szőlőneveket: *igen nemes* 'chasselas', *csudálatos szőlő*, *öröm szőlő* 'mirkovácsa' (LEGRÁDY i. m. 51).

Az elsőként adatolható *ezerjő szőlő* eredetkérdésében azonban mindaddig nem lehet határozottan nyilatkoznunk, amíg nem tisztázódik a magyar szőlőnévnek és német megfelelőjének, a *Tausendgut*-nak a viszonya. Ugyanis mindegyik lehet a másikkól való tükörfordítás. (Vö. RÁCZ JÁNOS, Kétszáz magyar szőlőnév. MNyTK. 208. sz. 53.) A szőlőfajta ugyan jó ideje már magyarországi termesztése miatt nevezetes elsősorban, ez azonban az eredetkérdés szempontjából nem döntő tényező. Végleges válaszadás csak a német szőlőnév szótörténetének az ismeretében lehetséges.

Az *Ezerjő* a magyarból több szomszédos nyelvbe is átkerült, így a németbe (G. RESCH, Die Weinbauterminologie des Burgenlandes 110), a szlovákba (BLAHA, JOZEF, Ceskoslovenská ampelografia. Bratislava, 1952. 72, MÜLLER, KARL (Hrsg.), Weinbau-Lexikon. Berlin, 1930. 845), az ukránba (LIZANEC, Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzshorod, 1970. 109; MÜLLER: i. m. 846), a románba (CONSTANTINESCU, GHERASIM szerk., Ampelografia Republicii Socialiste Romania. Bukarest, 1959. II, 511), a szerbhorvátba (Opcja Enciklopedija. Zagreb, 1982. 8: 527), mutatván a Trianon előtti ország intenzív gazdasági kapcsolatait, egyszersmind a magyar szőlőtermesztés fontosságát.

Zweigelt. CSEPREGI-ZILAI szerint „Magyarországra a 60-as évek közepén hozták be s kezdték szaporítani ... 1981-ben kapott állami minősítést, s jelenleg a fő árufajták közé tartozik” (i. m. 270). Olyannyira, hogy a CSEPREGI-ZILAI szerzőpáros 1989-ben már azt írta: „az üzemekben a Kékfrankos után a második legjobban elterjedt vörösborszőlő-fajtánkká lépett elő (Szőlőfajta-ismeret és -használat. Bp., 1989. 270). A gyors karriert befutott szőlőnév, amely már bornévként is jól ismert, tulajdonnévi eredetű: „a klosterneuburgi szőlészeti iskola korábbi igazgatójáról, dr. Fritz Zweigelt-ről nevezték el” (LENZ MOSER, Szőlőművelés – másképpen. Bp., 1967. 236; RÁCZ JÁNOS i. m. 114). A szőlőfajta első magyar elnevezése a *Kék Zweigelt szőlő* volt (MOSER i. h.), amely a ném. *Zweigelt blau*-nak az értelmesítő *szőlő* szóval kiegészített fordítása. A szőlőfajta ma már annyira elterjedt és jól ismert nálunk, hogy korábbi hosszú magyar neve előbb *Kék Zweigelt*-té rövidült (CSEPREGI-ZILAI, Szőlőfajtánk. 1976⁴. 267), majd pedig *Zweigelt* lett belőle. Sőt megjelentek már népnyelvi változatai is: a *cvejgél* (Nyúl, Pannonhalma mellett: ÁBRAHÁM IMRE levélbeli közlése, 1989.) és a *cvigelt* (Becse: Jugoszlávia: PAPP GYÖRGY közlése).

KISS JENŐ